

Олена Удалова,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач сектору наукового забезпечення освітнього процесу,
Державна наукова установа
«Інститут модернізації змісту освіти»,
ORCID ID 0000-0002-0619-0891,
olena_udalova@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті висвітлено значущість формування комунікативних умінь у студентів педагогічних закладів освіти. Увагу зосереджено на тому, що умовою успішної професійної комунікації, до якої належать комунікативні здібності, повинні формуватися в процесі професійної підготовки майбутніх вчителів. Автором підкреслено, що розвиток комунікативних умінь вимагає застосування інноваційних педагогічних методів навчання, тому уточнено такі поняття як «комунікація», «методи навчання» та надано їх класифікацію.

Визначено, що механізми формування комунікативних знань і навичок важливо впроваджувати як у період підготовки майбутніх педагогів, так і в процесі підвищення їх кваліфікації.

Доведено, що сформовані комунікативні уміння студентів сприяють успішному обміну знаннями, моральними цінностями, установками, що впливає на емоційну, волюву й інтелектуальну сфери особистості, через які проявляється культура, рівень професійного розвитку, виховання та освіченості.

Ключові слова: комунікативні уміння, компетентність, класифікація методів навчання, студент, мотивація.

Елена Удалова. Формирование коммуникативных умений у студентов в процессе профессиональной подготовки

В статье раскрыта значимость формирования коммуникативных умений у студентов педагогических учебных заведений. Внимание сосредоточено на том, что условием успешной профессиональной коммуникации, в которую входят коммуникативные способности, должны формироваться в процессе профессиональной подготовки. Автором подчеркивается, что развитие коммуникативных умений требует использования инновационных педагогических методов обучения, поэтому уточняются такие понятия как «коммуникация», «методы обучения», подано их классификацию.

Определено, что механизмы формирования коммуникативных знаний и навыков важно внедрять как в период подготовки будущих педагогов, так и в процессе повышения их квалификации.

Доказано, что сформированные коммуникативные умения студентов способствуют успешному обмену знаниями, моральными ценностями, установками, что влияет на эмоциональную, волевую и интеллектуальную сферы личности, через которые проявляется культура, уровень профессионального развития, воспитания и осознанности.

Ключевые слова: коммуникативные умения, компетентность, коммуникация, классификация методов обучения, студент, мотивация.

Olena Udalova. The formation of communicative skills of students in the process of training

The importance of forming communicative skills in students of pedagogical educational institutions is highlighted in the article. Attention is drawn to the fact that the condition of successful professional communication, to which communicative abilities belong, should be formed in the process of professional training of future teachers. The author emphasizes that communication skills and their development requires the use of innovative pedagogical teaching methods. Learning methods contribute to the development of communicative skills to improve the educational process, the development of students' professional qualities. It is determined that one of the promising directions in the process of professional preparation of students is the development of their communication skills as a basis for the future teacher's productivity.

Key words: communication skills, teaching methods, student, motivation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. На кожному етапі суспільно-економічного розвитку до змісту освіти висувалися різні вимоги, які зумовлені життєвими потребами. У державній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) накреслено стратегію розвитку освіти, визначено курс на створення оновленої парадигми модернізації освіти як найвищої цінності нації як системи наукових знань про природу, суспільство; практичних умінь і навичок, компетентностей, способів творчої діяльності; світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної громадянської позиції підрастаючого покоління.

Аналіз практики та наукових досліджень свідчить, що підготовка майбутніх учителів спрямована передусім на отримання професійних знань, а комунікативним умінням не завжди приділяється достатня увага, не дивлячись на те, що комунікативна компетентність визначена як одна з ключових. У зв'язку з чим і виникає необхідність проведення нашого дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Процес професійно-педагогічної підготовки майбутнього педагога за окремими напрямками став об'єктом досліджень В. Кузя, П. Гусака, О. Дубасенюк, О. Вознюка, В. Краєвського, М. Корця, А. Маркової, О. Мороза, Г. Падалки, О. Пехоти, Н. Протасової, Є. Рогова, В. Семиченко, В. Сиротюка, С. Сисоевої, Л. Лущенко, М. Шеремет та ін.

Проблема відбору, розробки змісту, форм і методів формування теоретичних знань і педагогічних умінь з окремих видів діяльності викладача присвячені дослідження А. Бойко, В. Бурая, В. Краєвського, А. Орлова, О. Шпака, О. Ярошенко та ін. Сутність категорії «зміст загальнопедагогічної підготовки» відображено в працях О. Бартків, Г. Філіпенко, Л. Хомич та ін.

Серед педагогів, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії комунікативної освіти слід відзначити А. Алексюка, Х. Алчевську, Ф. Бацевич, І. Беха, В. Бондаря, О. Бульвінську, Г. Ващенко, Л. Єнотова, І. Зязюна, В. Киричук, Т. Лубенця, Л. Миронова, С. Русову, О. Савченко, В. Сухомлинського, І. Огієнка, В. Штифурак та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні інноваційних педагогічних методів навчання, їх впливу на формування комунікативних умінь студентів.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Завдання оновлення змісту, форм та методів освітньої діяльності сьогодення диктує вимоги до професійної діяльності педагога. Для успішної освітньої діяльності студенти мають володіти комунікативними здібностями, які повинні сприяти взаєморозумінню й співробітництву між людьми, народами незалежно від расової, національної, етнічної, релігійної та соціальної приналежності, урахувати розмаїтість світоглядних підходів, сприяти реалізації права думки особистості на вільний вибір і переконань.

Відомо, що діяльнісний підхід у процесі професійної підготовки студентів як основа формування професійних знань студентів, які необхідні для оволодіння педагогічними комунікативними навичками, стимулює розвиток компетентностей у майбутніх педагогів.

У Законі України «Про вищу освіту» термін «компетентність» трактується як «динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [8].

Компетентність у перекладі з латинської *competentia* означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Компетентність також визначається як набута в освітньому процесі інтегрована здатність особистості, котра складається зі знань та навичок, що впливають на якість професійної діяльності, а також реалізуються на практиці.

Необхідно підкреслити, що комунікація – одна із форм активної діяльності особистості, суть якої полягає в обміні інформацією між учасниками освітнього процесу протягом якого інформація кодується, передається, опрацьовується й розшифровується. У процесі професійної діяльності педагога проходить обмін знаннями, моральними цінностями, установками, що впливає на емоційну, вольову й інтелектуальну сфери особистості, а також проявляється культура людини, рівень її професійного розвитку, виховання та освіченості.

Комунікація (лат. *communicatio*) – акт спілкування, зв'язок між двома або більше індивідами, побудований на взаєморозумінні; повідомленні інформації однією особою іншій. Комунікативний – те ж, що й комунікабельний, – схильний, здатний до комунікації, установлення контактів і зв'язків, легко встановлює їх. Дослідники характеризують вищезазначені поняття як діалогічну взаємодію: Л. Виготський, І. Зимня, І. Іванець, О. Леонтьєв. Комунікація – «це соціальне явище», «соціальне

спілкування» з використанням численних систем зв'язку, визначених людьми, серед яких головними «є людська мова і мовлення» [4, с. 35].

Для здійснення успішної комунікації у майбутніх вчителів необхідно формувати комунікативні уміння і досягти цього дозволяє застосування інноваційних методів навчання.

Аналіз підтверджує, що в процесі розвитку теорії освіти збагачуються та формуються принципи, методи, прийоми, засоби навчання, а також одержується наукове підґрунтя. Вагомі наукові надбання педагогіки спостерігаються в діяльності братських шкіл України та Білорусії вже в XV–XVII ст.

Я. А. Коменський у 1657 році дав вагоме наукове обґрунтування методологічним основам процесу навчання в праці «Велика дидактика». Науково теорія обґрунтовує зміст освіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання.

Методи навчання – це способи спільної впорядкованої організаційної діяльності педагога й студентів, завдяки яким досягаються розширення та поглиблення знань у студентів, оволодіння вміннями й навичками, формуються основи їх професійної майстерності, розвиваються творчі здібності, розумові та фізичні сили.

Головною відмінністю методів навчання в закладах вищої освіти від шкільних є те, що вони набагато більше зближені з методами самої науки: у вищій школі не лише викладають наукові факти, а й розкривають методологію та методи самої науки.

Необхідно підкреслити, що особливістю деяких методів навчання у вищій школі є певна бінарність, тобто тотожність окремим формам організації освітнього процесу через багатофункціональність педагогічних процесів та явищ. Наприклад, лекція – це й метод навчання й водночас форма організації навчання.

Методи навчання є певною формою обміну науковою інформацією між викладачами та студентами (словесна, наочна чи практична), а також формою руху пізнавальної діяльності студентів, зокрема:

- певним логічним шляхом засвоєння знань, навичок, умінь (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, абстрагування тощо);
- певним видом і постійно зростаючим рівнем пізнавальної діяльності студентів (репродуктивний, евристичний, дослідницький);
- певним способом оптимізації стимулювання й мотивації учіння.

Протягом минулого століття вченими було апробовано різноманітні підходи до класифікації методів навчання. Серед них на основі методології цілісного підходу до спільної діяльності педагога й студентів виділена класифікація Ю. Бабанського, котра найбільше відповідає особливостям навчання в закладі вищої освіти. Відповідно до неї методи навчання поділено на три групи:

1. Методи мотивації й стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів.
2. Методи організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності.
3. Методи контролю та самоконтролю ефективності навчання.

Першу групу методів розподілено на основні підгрупи: методи формування інтересу до навчання (пізнавальні ігри, навчальні дискусії, методи емоційного стимулювання); методи формування обов'язку й відповідальності в навчанні (навчальне заохочення, пред'явлення навчальних вимог).

До другої групи методів віднесено: перцептивні методи (словесні: лекція, розповідь, бесіда, пояснення, навчальна дискусія, робота з навчальною літературою, інструктаж; наочні: методи ілюстрацій, демонстрацій, кінопоказ; аудіовізуальні: поєднання словесних і наочних методів; практичні: вправи, проведення дослідів, виконання трудових вправ); методи організації та здійснення логічних операцій (індуктивні, дедуктивні, метод аналогій, аналітичний метод, синтетичний метод, порівняння); гностичні методи, що відрізняються організацією й здійсненням операцій мислення (проблемно-пошукові: проблемний виклад, евристичний, дослідницький метод; репродуктивні методи: інструктаж, ілюстрування, пояснення, практичне тренування); методи управління навчальними діями (самостійна робота з навчальною літературою, приладами).

Третя група методів характерна для методів контролю діяльності студентів: методи усного або письмового контролю, лабораторного контролю, машинного контролю, методи самоконтролю.

Поділ методів навчання на групи здійснено відповідно до етапів процесу навчання (методи сприймання й осмислення нового матеріалу, його закріплення, вироблення навичок і умінь, застосування на практиці, перевірки та оцінки знань), тобто залежно від дидактичних цілей, що розв'язуються в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній педагогічній літературі трапляються й інші класифікації методів навчання. Наприклад, деякі вчені класифікують методи навчання на чотири великі групи: методи евристичного навчання, методи навчального пізнання, креативні методи, методи організації засвоєння знань.

Наприклад, І. Лернер і М. Скаткін запропонували виділити серед усіх методів навчання п'ять загальнодидактичних: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий (евристичний) та дослідницький.

В. Сухомлинський методи навчання поділив на дві групи. До першої групи загальнодидактичних він відніс методи, що забезпечують первинне сприйняття знань і умінь: лекція, розповідь, пояснення, інструктаж тощо. До другої групи методів осмислення, розвитку й поглиблення знань були віднесені: вправи, дискусії, творчі роботи, складання задач тощо.

За джерелом передачі й сприйняття навчальної інформації Є. Петровський і Є. Голант розподілили методи навчання на: словесні (лекція, доповідь, розповідь, пояснення), наочні (ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (практичні роботи, лабораторні, вправи, самостійна робота).

М. Данилов, Б. Єсіпов розподілили всі методи навчання за характером основних дидактичних цілей на: методи оволодіння новими знаннями, методи перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок.

Необхідно зазначити, що в сучасному освітньому процесі використовуються як традиційні, так й інноваційні методи навчання. Істотне місце приділяється використанню засобів нових інформативних технологій, інтернет-технологій. Тобто на сучасному етапі розвитку нашого суспільства зростає необхідність у творчій активності фахівця, у вмінні конструювати, оцінювати, раціоналізувати інформаційно-комунікаційні технології. Успіх професійної підготовки залежить переважно від спрямованості й інноваційної активності студентів, характеру їх діяльності, прояву творчих здібностей, і це має служити важливим критерієм вибору методу навчання.

Відзначаємо, що в освітньому процесі закладів вищої освіти приділяється увага переорієнтації на методологічну проблематику й формування компетенцій студентів у галузі самостійної роботи з інформацією. Створювані навчально-методичні ресурси, орієнтовані на самостійну роботу студентів з електронними підручниками та навчальними посібниками. Важливим стає розвиток інтернет-культури викладачів і студентів як одного з найважливіших завдань інновацій в освітньому просторі, оскільки забезпечує спрямованість педагогічного процесу на розробку та впровадження інноваційних технологій та їх здатності до науково-технічної діяльності, що впливає на оновлення змісту освітнього процесу.

Відомо, що інформаційні технології розвиваються в кілька разів швидше будь-яких інших технологій, а це призводить до використання комп'ютерів та інформаційних мереж в освітньому процесі та впливає на становлення принципово нової освітньої системи.

Упровадження інформаційних комунікативних педагогічних технологій суттєво впливає на розвиток освітнього процесу, що дозволяє вирішувати педагогічні проблеми розвивального, особистісно орієнтованого навчання, диференціацію, гуманізацію, формування індивідуальної професійної перспективи студентів. Програмно-інформаційні методи у викладанні – це нові методи спілкування зі студентами, позиція ділового співробітництва з ними й залучення їх до творчості як основи якісної педагогічної підготовки майбутніх педагогів.

Отже, інформатизацію освітнього процесу можна розглядати як процес, спрямований на підвищення якості професійної підготовки студентів, проведення досліджень і розробок, упровадження інформаційних технологій, їх супровід і розвиток як більш ефективний у всіх видах діяльності в національну систему освіти України.

Аналіз підтверджує, що вибір методів навчання залежить від:

- загальних цілей і принципів навчання, виховання та розвитку студентів і провідних установок сучасної дидактики;
- особливостей змісту й методики матеріалу, що вивчається;
- цілей і задач конкретного заняття (репродуктивні, продуктивні методи);
- часу, відведеного на вивчення навчального матеріалу (якщо мало часу – пояснювально-ілюстративний, проблемне викладання, достатньо часу – репродуктивний, евристичний);
- вікових особливостей студентів, рівня їх реальних пізнавальних можливостей; рівня підготовленості студентів;
- можливостей викладача, рівня його підготовленості, педагогічної майстерності, особистісних якостей, творчого задуму, наявності засобів навчання.

У цьому контексті доцільно розглянути педагогічну теорію В. Кан-Калика. З метою професійного спілкування необхідно чітко уявляти структуру цього процесу, знати, які психолого-педагогічні вміння забезпечують його здійснення, яким чином можна удосконалювати індивідуальну роботу зі студентами. За В. Кан-Каликом, є чотири етапи комунікації, що становлять структуру педагогічної взаємодії.

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (прогностичний етап). Це перший етап планування й розробки змісту, структури, методів спілкування. Плануються можливі способи комунікації, прогнозується сприймання студентом змісту взаємодії, зосередженість на спільній роботі зі студентами, на розвитку їх. Викладач обговорює взаємодію зі студентом з метою зацікавити його, створити творчу атмосферу та виявити його індивідуальність.

2. Початковий етап комунікації. Його мета – установлення емоційного й творчого контакту в педагогічній взаємодії. В. Кан-Калик називає цей етап «комунікативна атака»; у цей період стимулюється ініціатива студента, що дає змогу керувати спілкуванням. Тому тьютору важливо оволодіти технікою швидкого включення у комунікативний процес зі студентами, а також ознайомитися з прийомами самопрезентації та динамічного впливу.

3. Керування спілкуванням. Це свідомо й цілеспрямована організація взаємодії викладач-студент відповідно до визначеної мети. Здійснюється обмін інформацією, оцінками з приводу обговорюваної проблеми, створюється атмосфера творчості, щоб дати студенту змогу вільно себе виявляти в процесі обговорення проблеми. Педагог надає можливість студенту аналізувати проблему. Викладач повинен володіти педагогічними методами та програмами з альтернативним підходом при взаємодії зі студентом, виявляти інтерес до студента, сприймати інформацію від нього (активно слухати), висловлювати судження з того чи того приводу, ставити перед ним освітні цілі та вказувати на шляхи їх досягнення.

4. Аналіз спілкування. Головне завдання цього етапу – співвіднесення мети, засобів, результатів взаємодії, а також моделювання подальшого спілкування. Це етап самокоригування [3].

Отже, у нашому дослідженні розглянуто, що формування комунікативних умінь студентів здійснюється під час застосування різних педагогічних методів навчання, особливо інноваційних.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Нині ринок праці вимагає конкурентоздатного педагога, що може в короткий термін адаптуватися до роботи й знайти підхід до всіх учасників освітнього процесу. Отже, на основі наукових теорій щодо використання методів педагогічної взаємодії зі студентами нами сформовано деякі концептуальні ідеї щодо формування комунікативних навичок у майбутніх педагогів. Сучасні виклики потребують інноваційних процесів в освітній сфері, зумовлюють пошук нових форм і методів в освітньому процесі професійної підготовки студентів.

Аналіз наукових теорій дозволив виділити напрями подальшої роботи.

1. Проблема формування комунікативних умінь і навичок у студентів стає актуальною для педагогічної теорії і практики.

2. Механізми формування знань і навичок як основи професійних компетентностей необхідно створювати як у період підготовки майбутніх педагогів, так і в процесі підвищення їх кваліфікації.

3. Спрямованість педагогічної освіти студентів на інноваційні технології та застосування їх в освітній діяльності і у процесі комунікативної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
3. Євтух М. Б. Культура взаємин : підручник. 3-тє вид., переробл. і допов. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2012. 340 с.
4. Карамушка Л. М. Психологія управління : Навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.
5. Киричук В. О., Миронова Л. М., Єнотова Л. Є. Комунікативна компетентність у спілкуванні вчителя з обдарованою. Дидактичний посібник. Київ. 2010. 158 с.
6. Козак Л. В. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі. URL: http://elibrari.kubg.edu.ua/4280/1/Kozak_LV_Doslidjennya_innov_mod_2014.pdf
7. Морозов В. Філософія впровадження інновацій у педагогічний процес. Вища освіта України. 2014. № 2. С. 36–39.

8. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014, № 37-38, ст. 2004.
9. Тернопільська В. І. Виховання соціально-комунікативної культури школярів: стратегія пошуку. Педагогіка і психологія. 2007. № 2. С. 98–105.
10. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Кондор, 2011. 628 с.
11. Харківська А. А. Системний підхід та інновації в сучасній педагогічній науці. Міжнародний науковий вісник : збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада 2013 року (ред. кол. В. І. Смолянка (голова), І. В. Артьомов та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 8(27). С. 31– конкурентоздатного конкурентоздатного 35.

REFERENCES

1. Bacevych F. S. Osnovy komunikativnoji lingvistyky : pidruchnyk. K.: Vydavnychyj centr «Akademija», 2004. 344 s. [in Ukrainian].
2. Dychkivs'ka I. M. Innovacijni pedagogichni tehnologiji : Navchal'nyj posibnyk. K.: Akademvydav, 2004. 352 s. [in Ukrainian].
3. Jevtuh M. B. Kul'tura vzajemyn : pidruchnyk. 3-tje vyd., pererobl. i dopov. Cherkasy: Vydavec' Chabanenko Ju.A., 2012. 340 s. [in Ukrainian].
4. Karamushka L. M. Psihologija upravlinnja : Navch. posib. 2003. 344 s. [in Ukrainian].
5. Kyrychuk V. O., Myronova L. M., Jenotova L. Je. Komunikativna kompetentnist' u spilkuванні vchytelja z obdarovanoju dytnoju. Dydaktychnyj posibnyk. K. 2010. 158 s. [in Ukrainian].
6. Kozak L. V. Doslidzhennja innovacijnyh modelej navchannja u vyschij shkoli. URL: http://elibrari.kubg.edu.ua/4280/1/Kozak_LV_Doslidjennja_innov_mod_2014.pdf[in Ukrainian].
7. Morozov V. Filosofija vprovadzhennja innovacij u pedagogichnyj proces. Vyscha osvita Ukrajiny. 2014. № 2. S. 36–39. [in Ukrainian].
8. Pro vyschu osvitu : Zakon Ukrajiny vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. Vidomosti Verhovnoji Rady Ukrajiny. 2014, № 37-38, st. 2004. [in Ukrainian].
9. Ternopil's'ka V. I. Vyhovannja social'no-komunikativnoji kul'tury shkoljariv: strategija poshuku. Pedagogika i psihologija. 2007. № 2. S. 98–105. [in Ukrainian].
10. Turkot T. I. Pedagogika vyschoji shkoly: Navchal'nyj posibnyk dlja studentiv vyschyh navchal'nyh zakladiv. K.: Kondor, 2011. 628 s. [in Ukrainian].
11. Harkivs'ka A. A. Systemnyj pidhid ta innovaciji v suchasnij pedagogichnij nauci. Mizhнародnyj naukovyj visnyk: zbirnyk naukovykh statej za materialamy HHVII Mizhнародnoji naukovy-praktychnoji konferenciji, Uzhgorod – Budapesht, 26–29 lystopada 2013 roku (red. kol. V. I. Smolanka (golova), I. V. Art'omov ta in. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU», 2014. Vyp. 8(27). 376 s. S. 31–35. [in Ukrainian].